

ЎЗБЕКИСТОН РЕСПУБЛИКАСИ
ОЛИЙ ВА ЎРТА МАХСУС ТАЪЛИМ ВАЗИРЛИГИ
БУХОРО ДАВЛАТ УНИВЕРСИТЕТИ
ЖАҲОН ТАРИХИ КАФЕДРАСИ

ЖАҲОН ТАРИХИНИНГ ДОЛЗАРБ МУАММОЛАРИ

мавзусидаги Республика миқёсидаги илмий-амалий анжуман

МАТЕРИАЛАРИ

БУХОРО – 2021

Илмий – амалий анжуман Ўзбекистон Республикаси Олий ва ўрта махсус таълим вазирлиги тасарруфидаги олий таълим ва илмий-тадқиқот муассасаларида 2021 йилдаги Республика миқёсида ўтказиладиган илмий ва илмий-техник анжуманлар режасига кўра Бухоро давлат университетида 2021 йилнинг 8 октябр куни “**Жаҳон тарихининг долзарб муаммолари**” мавзусида Республика миқёсида илмий-амалий анжумани белгиланган тадбирларни амалга ошириш мақсадида ўтказилди.

МАСЪУЛ МУҲАРРИР:

Ҳайитов Ш.А. – БухДУ профессори, тарих фанлари доктори

ТАҲРИР ҲАЙЪАТИ:

Бухоро давлат университети ректори,
иктисод фанлари доктори , профессор

О.Х.Ҳамидов

Тарих ва маданий мерос факультети декани в.в.б.

Ж.Р.Жўраев

Жаҳон тарихи кафедраси мудир, тарих
фанлари бўйича фалсафа доктори (PhD), доцент

О.Р.Рашидов

Жаҳон тарихи кафедраси доценти,
тарих фанлари номзоди

К.Ж.Рахмонов

Жаҳон тарихи кафедраси катта ўқитувчиси, (PhD)

М.З.Орзиев

Жаҳон тарихи кафедраси катта ўқитувчиси, (PhD)

Б.Н.Ризаев

Жаҳон тарихи кафедраси ўқитувчиси, (PhD)

Ж.Ш.Ҳайитов

Тўплаб нашрга тайёрловчилар:

К.Ж.Рахмонов - Жаҳон тарихи кафедраси доценти,
тарих фанлари номзоди

Ш.М.Мирзоев - Жаҳон тарихи кафедраси ўқитувчиси

Илмий-амалий анжуман материалларида чоп этилаётган мақола ва тезислардаги матн, манба ва адабиётлар учун муаллифларнинг ўзлари масъулдирлар

зинапоялар бор. Сарой турли хил безаклар, ёғочдан ясалган устунлар, верандалар ва чиройли балкончалардан иборат. Бу ерда аёлларнинг асосий ҳарами, гумбазли хоналар, ҳаммомлар, фавворалар ва ички ҳовли атрофида дабдабали субтропик боғлар ҳам мавжуд. Аммо лабиринт каридорлар шу даражада чалкаш эдики тасвирлаш имконсиз. У ерда яна бир хона бўлиб, турли хил коллекциялар бўйинтуморлар, қўғирчоқлар билан безатилган. Бу сарой Эски Бухородан Янги Бухорога бориш йўлининг ғарбий қисмида жойлашган. Шарқий қисмда отхона, хизматкорлар турар жойи бор⁶⁹, - деб ёзади.

Хулоса қилиб айтганда, Оле Олуфсен Бухоро ва унинг тарихий шаҳарлар ҳақида кўплаб қимматли маълумотлар ёзиб қолдирди. У Бухоро амирларининг саройларни Қуйи Ҳовли, Қоплон, Ширбудун, Қори саройларини кўриб, ўз эсдаликларида ёзди. Оле Олуфсен саройларнинг қурилиши, дизайни ва табиати тўғрисида кўплаб маълумотлар ёзиб қолдирди. Бу иншоотлар манғит ҳукмдорларининг шаҳарсозлик ва бунёдкорлик ишларининг маҳсули бўлиш билан бирга халқимизнинг меъморчилик билимдони бўлганлигини эркин ифода этади.

БУХОРО МАДРАСАЛАРИ ТАРИХИНИНГ МУСТАҚИЛЛИК ЙИЛЛАРИДА ТАРИХШУНОСЛИК МАСАЛАЛАРИ

Бобожонова Феруза

БухДУ тарих фанлари номзоди, доц

Бугунги тарихни нафақат ўрганиш, балки уни илмий жиҳатдан асосланган ҳолда, тарихий жараёнларнинг моҳиятини очиб бериш тарихчилар олдида турган энг долзарб вазифадир. Бухоро мадрасалари тарихини ўрганиш бугунги кунгача тарихчилар эътиборини ўзига жалб қилиб келмоқда.

Мамлакатимиз мустақилликни қўлга киритганидан кейин юртимиз, халқимиз тарихини чуқур ўрганиш, уни илмий асосда ҳаққоний тадқиқ этиш, қадимий манбаларни холислик билан асл ҳолида тиклаш, мадрасалар тарихини

---

⁶⁹ O.Olufsen The Emir of Bokhara and his country ; Journeys and studies in Bokhara (With a chapter on my voyage on the Amu darya to Khiva)// Gyldendalske Boghanel, Nordisk Forlag Copenhagen London: William Heinemann 1911 P- 558-559.

Ўрганиш республикамиз маданий, маънавий ҳаётидаги асосий масалалардан бирига айланди. Мустақиллик шарофати ила тарихимизга бўлган муносабат тубдан ўзгарди. Ўтмишимизни илмий, холисона тарзда баён қилиш замон талабига айланди.

Бухоро мадрасалари таълим тизимининг энг юқори босқичи бўлиб, илм маскани сифатида нафақат Туркистон минтақасида, балки барча мусулмон мамлакатларида маданият ўчоқлари вазифасини ўтаб, маърифат маркази бўлганлигидан далолат беради. Бухоро мадрасалари ислом оламидаги энг машхур ва нуфузли олий ўқув юрти бўлиб, уларда таълим олган уламоларнинг диний масалалардаги фикрлари Миср ва Ҳижозда ўқиганларнинг фикрларидан кўра мўътабарроқ ҳисобланган. Мадрасаларимизда диний ва дунёвий илмларни чуқур ўргатиш натижасида диний маърифатимиз янада юксак даражада шаклланди. Ислом дини жамият маърифати учун улкан аҳамиятга эгадир. Шубҳасиз ҳозирги замонда ислом маърифати инсонларни ҳалол-покиза, имон-эътиқодли, адолатли, инсоф-диёнатли, меҳнатсевар, меҳр-мурувватли, раҳм-шафқатли, маърифатли, ватанпарвар бўлишга, инсонга, ота-онага, аёлларга нисбатан ҳурмат-эътибор билан қарашга чорлайди. Мадрасалар тарихини ўрганиш ёш авлодни илмли, зиёли ватанига, эл-юртига фидойи руҳда тарбиялашда катта аҳамият касб этади.

XIX аср охири ва XX аср бошларида Бухоро амирлигидаги мавжуд мадрасалар, яъни ўқув юртлари сон жиҳатдан, ўқишни истаган барча ёшларнинг билим олиш эҳтиёжини қондириши учун етарли эди. Мадрасалар талабаларнинг маънавий қиёфасини шакллантиришда муҳим аҳамият касб этиб, уларда халқимизнинг минг йиллар давомида шаклланган анъаналари, урф-одат, ахлоқ-одоб меъёрлари, тарихий-миллий қадриятларини сақлаб қолишга, уларни камтар, хушмуомалали, ростгўй, олижаноб, сабр-тоқатли, ҳалол қилиб тарбиялашга ёрдам берган.

Мустақиллик йилларида Бухоро мадрасалари тарихини ўрганиш долзарб масаларидан бирига айланди. Бу даврга келиб мадрасалар ҳақида мақолалар,

рисолалар, монографиялар ва адабиётлар нашр этилди. Бухоро мадрасалари ҳақида тадқиқотлар олиб борилди. Мустақиллик йилларига келиб хурфикрлилик, ҳукмрон мафкура тазйиқларидан халос бўлиш, илгари махфий тутилган тарихий манбалардан фойдаланиш имкони тарихий ҳақиқатни тиклашда муҳим роль ўйнади. Бу даврда ўрганилаётган масаланинг моҳияти, мазмунига янгича ёндашувлар шаклланиб, уни ҳолисона баҳолаш долзарб аҳамият касб эта бошлади.

Ушбу давр тадқиқотчилари қаторига Алимова⁷⁰, Р.Ҳ.Каримов⁷¹ кабиларни санаб ўтиш мумкин. Масалан, Д.А.Алимова ўз мақоласида мадраса масалаларига тўхталиб, таълимнинг маданий ҳаётдаги мавқеини аниқ фактлар асосида очиб берган.

Тадқиқотлар таҳлилининг кўрсатишича, мустақиллик даврида ҳам анъанавий таълим тизими масалаларига турлича ёндашувлар шаклланди. Аммо айна пайтда анъанавий таълимни фақатгина ижобий баҳолаб, муаммоларни қайд этмаслик ёки атайин эътиборсиз қолдириш тенденциялари ҳам пайдо бўлди. Хусусан, Э.Арифджанов, Г.Солижонова ва Р.Шамсутдинов тадқиқотларида мадрасалар тизимидаги муаммолар, уларнинг сабаб ва оқибатлари чуқур таҳлил этилмай, уларнинг фаолияти бутунлай ижобий баҳоланди. Н.Йўлдошев мақоласида эса мадрасалар фаолияти таълим тизими муаммолари тўғрисида бир қатор муҳим маълумотлар келтирилган ҳолда, улар бутунлай салбий баҳоланган.

Бу даврда Э.Арифджанов⁷², С.Болтабоев⁷³, Ш. Воҳидов⁷⁴, Н. Гафаров⁷⁵, Р.Шамсутдинов⁷⁶, Н. Йўлдошев⁷⁷, З.Муқимов⁷⁸, А. Саидов⁷⁹, Г.Солижонова⁸⁰

---

⁷⁰Алимова Д.Бухара конца XIX – начало XX века. И зарождение джадидизма // Общественные науки в Узбекистане. 1997. – № 9-10-11. – С.92.

⁷¹Каримов Р.Ҳ. XIX аср охири – XX аср бошлари Бухорода маънавий ҳаёт. Бухоро тарих саҳифалари. Мақолалар тўплами. – Бухоро, 1999. – 182 б.

⁷²Арифджанов Э.К. XX аср бошларида Бухоро маданияти: ҳақиқат ва афсоналар. – Тошкент: Ўз Р. ИИВ Академияси, 1998. – 101 б.

⁷³Болтабоев С. Туркистонда вақф мулклари тарихи (XIX аср охири - XX аср бошлари). – Наманган: Нашриётсиз, 2005. – 54 б.

⁷⁴Воҳидов Ш. Қўқон хонлиги ва Бухоро амирлигида унвон ва мансаблар.–Тошкент: Нашриётсиз, 1996.– 26 б.

⁷⁵Гафаров Н. История культурно-просветительской деятельности джадидов в Бухарском эмирате. – Худжанд: Госиздат, 2000. – 176 с.

қаламига мансуб тадқиқотларда Бухоро амирлигидаги мадрасалар фаолияти ҳамда таълим тизимини ислоҳ қилиш ҳаракатлари ўзининг холисона баҳосини олди, кўплаб янги маълумотлар илмий муомалага киритилди.

Хусусан, **Ж.Абдусаттор**нинг тадқиқотларида IX–XX аср бошлари оралиғи Бухоро шаҳри ва туманларида мавжуд бўлган олий ўқув юртлари тарихи масалаларини очиб берувчи қимматли маълумотлар қайд этилади⁸¹. Л.Асророванинг тадқиқотларида Бухоро амирлиги даврида мадрасалар, уларнинг ўқув тизими, талабалар ҳамда мударрислар фаолияти ҳақида қизиқарли маълумотлар берилди⁸².

Хорижий тарихшуносликда Бухоро амирлигидаги мадрасалар масалаларига Боймирза Ҳайит, Меҳмет Сарайтурк тилидаги асарларида, немис олимаси Анке Фон Кюгельген, француз тадқиқотчиси Элен Каррер д'Энкаус, италян тарихчиси Паоло Сартори асарларида, америкалик олим Эдвард Олворт ва Адиб Халид, немис шарқшуноси У.Алворс асарларида эътибор қаратилган⁸³.

Мазкур тадқиқотларда Бухоро амирлигидаги таълим тизими ислом дини ва ижтимоий-сиёсий жараёнлар билан боғлиқ тарзда, маълум бир даврий чегараларда, умумий тарзда, қисман таърифланган бўлиб, масаланинг моҳияти яхлит, атрофлича ва махсус ўрганилмаган.

---

⁷⁶Шамсутдинов Р., Расулов Б. Туркистон мактаб ва мадрасалари тарихи (XIX аср охири XX аср бошлари). – Андижон: Андижон давлат университети, 1995. – 152 б.

⁷⁷Йўлдошев Н. Абдурауф Фитратнинг “Раҳбари нажот” (Кутқарув йўли) асаридан мухтасар фасллар. – Бухоро, 1996. – 77 б. 7.46. Йўлдошев Н. Матбаа ва матбуот тарихидан // Бухоро ҳақиқати. 1990. – 15 август, Йўлдошев Н. Маърифат фидойилари // Гулистон. 1991. №4-6. – Б. 20-21.

⁷⁸Муқимов З. Моварауннаҳрда фикҳ мактаби. – Самарқанд: Зарафшон, 1997. – 102 б.

⁷⁹Саидов А.Х. Бухоро ва Хива фикҳ мактаблари анъаналари тарихидан // Ўзбекистонда ижтимоий фанлар. 1997. №7-8. – Б. 50-51.

⁸⁰Солижонова Г. Мадраса / Ўзбекистон миллий энциклопедияси. – Тошкент: Ўз МЭ Давлат илмий нашриёти, 2003. 5-жилд –Б. 376-377.

⁸¹Жуманазар, Абдусаттор Бухоро таълим тизими тарихи 2017. Тошкент: Akademnashr, 2017. – 592 б.

⁸²Асророва Лобар Қобилжон қизи Бухоро мадрасалари тарихидан. Тошкент.: «Hilol-Nashr» 2017. - 224 б.

⁸³Baymirza Hayit. Sovyetler Birliginde`ki Turklugun ve islamin bazi meseleleri / Turk dunyasi arastirmalari vakfi. – Istanbul, 1987. – 260 s.; Allworth E. Turkestan. – Kold, 1987. – P. 95-96.; Меҳмет Сарай. Турк дунёсида маориф ислоҳоти ва Фаспирали Исмоил. Анқара, 1987 – Б.49; Ahlwardt W. Verzeichniss der Arabischen Handschriften. B.VI. – Berlin, 1992. – S.498-509; Элен Каррер д'Энкаус. Яширин жамиятлар даври (1910-1914) // Ўзбек тили ва адабиёти. 1994. – №1-2. – Б. 60-65; Khalid A. The politics of Muslim cultural reforms: Jadidism in Central Asia. – Berkeley, 1998. – 335 p.; Paolo Sartori. Altro Che seta. Corano e progresso in Turkestan (1865-1917). – Prato, 2003. – 158 p.; Анке Фон Кюгельген. Легитимация среднеазиатской династии мангитов в произведениях их историков (XVIII-XIX вв.). – Алматы: Дайк-Пресс, 2004. – С.516.

Мундарижа

Сўзбоши.....	3
Абдуллаев Диёржон. Жахон цивилизацияси ҳамда Марказий Осиё халқлари ҳаётида мукофотлаш анъанаси, тарихий босқичлари ва уларнинг аҳамияти.....	5
Абдурасулов Шохрух. Ислом цивилизацияси ва Тошкент олимлари....	11
Азимов Хуршид. Қадимги Хитой манбаларида Марказий Осиё атамаси ва унинг таҳлили.....	15
Айматова Зарнигор. Ўрта Осиё мусулмонларнинг ҳаж зиёрати йўналишлари тарихидан (XIX аср охири XX аср бошларида).....	18
Акрамов Достон. Совет ҳокимиятининг “маданий инқилоби” ва унинг Ўзбекистон илмий ҳаётига таъсири.....	22
Аҳмадов Олимжон. Бухорода янги усул мактаблари фаолияти.....	26
Аҳмадов Хуршид. Осиё халқларида металсозлик ва унинг ижтимоий-иқтисодий аҳамияти.....	31
Аҳмадов Ҳумоюн. Мустақилликнинг дастлабки йилларида Ўзбекистоннинг Буюк Британия билан ҳамкорлик алоқаларини йўлга қўйиши.....	35
Бақоев Умиджон.Оле Олуфсен тадқиқотларида Бухоро амирларининг саройлари.....	39
Бобожонова Феруза. Бухоро мадрасалари тарихининг мустақиллик йилларида тарихшунослик масалалари.....	43
Болтаев Бобур. По пути к реформам музейного дела в Узбекистане	47
Дармонова Машҳура. Тошкент шаҳар марказий давлат архивидаги ижтимоий-маданий ҳаётга оид жамғармалар таҳлили.....	52
Джураев Шодмон, Муртазов Шаҳоб. Некоторые черты развития современной философии.....	56
Жамолова Дилноза. Домла Икромнинг “Машхур бидъатлар баёни” асарида Бухоро жамиятидаги муаммолар таҳлили	60
Жамолова Мафтуна. Абдурауф Фитратнинг жадидчилик ғоялари.....	67